

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ СТУДЕНТІВ**

з дисципліни

“ДЕМОГРАФІЯ”

(для бакалаврів)

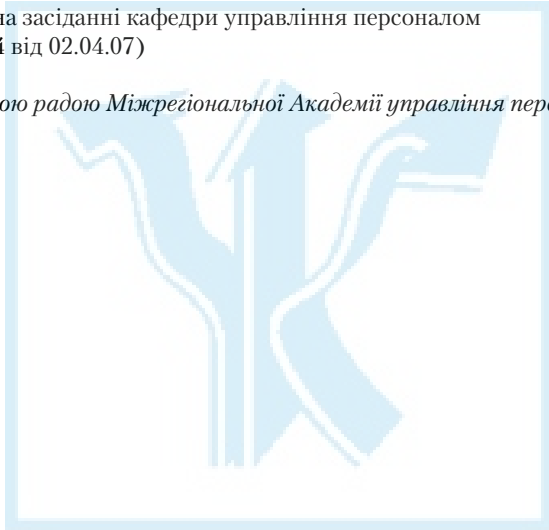
МАУП

Київ 2008

Підготовлено доцентом кафедри управління персоналом *Л. С. Дорошенко*

Затверджено на засіданні кафедри управління персоналом
(протокол № 4 від 02.04.07)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

МАУП

Дорошенко Л. С. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Демографія”(для бакалаврів). — К.: МАУП, 2008. — 32 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, теми з дисципліни “Демографія”, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП),
2008

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Особливістю сучасного стану розвитку вищої освіти є посилення уваги до самоосвіти, активних методів навчання, і на цій основі сприяння розкриттю творчих здібностей та самореалізації особистості.

У цьому плані організація самостійної навчальної роботи студента має винятково важливе значення. Саме самостійна робота є ефективнішою формою оволодіння навчальним матеріалом, набуття студентом теоретичних знань з дисципліни, а також формування комплексу практичних умінь та навичок щодо вирішення конкретних завдань.

Мета методичних рекомендацій — ознайомити студентів з основними формами самостійної роботи, а також допомогти їм у практичному застосуванні цих форм.

Основними складовими самостійної роботи є:

- поглиблене вивчення навчального матеріалу за результатами лекцій. Це досягається шляхом ретельного опрацювання основної та додаткової літератури;
- вивчення наявних інформаційних матеріалів з конкретних питань. Для цього необхідне ознайомлення з довідковими джерелами (статистичними збірниками, довідниками тощо);
- виконання практичних завдань, яке полягає у підготовці рефератів, доповідей на семінарах, розв'язання конкретних завдань та ситуацій;
- самоконтроль набутих знань. Здійснюється шляхом опрацювання тестів та відповідей на контрольні питання з кожної теми.

Методична розробка містить рекомендації щодо:

- опрацювання навчального матеріалу за підручниками та посібниками;
- складання конспектів, засвоєння системи категорій та понять дисципліни;
- підготовки рефератів за окремими темами курсу;
- самоконтролю набутих знань.

Методичні вказівки щодо підготовки реферату.

Тему реферату слід вибрати з наведеного переліку тем або вибрати іншу тему в межах програми, погодивши її з викладачем.

Вимоги до реферату:

- викладення матеріалу має бути логічно послідовним;
- реферат повинен мати дослідницький характер, містити постановку проблеми, узагальнене викладення самостійно опрацьованої літератури та фактичних матеріалів, а також висновки автора;
- на запозичені до реферату матеріали з літературних та статистичних джерел необхідно зробити відповідні посилання;
- обсяг реферату має становити до 20 сторінок друкованого тексту формату А4 зі стандартними полями через 1,5 міжрядкових інтервали.

Методичні рекомендації підготовлені відповідно до тем, передбачених навчальною програмою дисципліни “Демографія”.

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ *з дисципліни* **“ДЕМОГРАФІЯ”**

Тема 1. Загальна теорія народонаселення – теоретична основа демографії

1.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Розгляд проблематики становлення наукового напрямку, що отримав назву системи знань про народонаселення (загальної теорії народонаселення), передбачає дотримання історичного підходу.

Дуже корисним є усвідомлення еволюції методологічних принципів дослідження населення як цілісної системи, вивчення якої вимагає адекватного їй синтезу знань, отриманих окремими суспільними та природничими науками.

Важливо зрозуміти і те, що до середини 60-х років минулого століття було загально визнано безперспективність подальшого розвитку вузькоспеціалізованих досліджень та необхідність формування синтезованих цілісних теорій.

Зважаючи на те, що населення є складовим, багатограним, багатоаспектним об'єктом дослідження, слід розібратись, які саме аспекти життєдіяльності населення досліджує конкретна наука (економіка, географія, соціологія, генетика, екологія народонаселення та ін.), які тенденції та закономірності встановлені. Особливу увагу доцільно звернути на роль загальнометодологічних наук – філософії та політичної економії.

При вивченні теми треба орієнтуватися у механізмі інтеграції знань різних наук про населення в єдиній системі, чітко усвідомити її роль у розкритті закономірностей розвитку населення та його зв'язку із соціально-економічним розвитком в цілому.

Студентам необхідно зосередити увагу на те, що центральною частиною системи знань про народонаселення є демографія.

Завершити розгляд цієї теми слід характеристикою значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії та в забезпеченні цілісного уявлення про населення.

Важливо також підкреслити роль цієї системи знань на сучасному етапі суспільного розвитку, в умовах переорієнтації економіки на соціальні чинники (зростання ролі людського чинника і у зв'язку з цим посилення уваги до проблем розвитку населення, сім'ї, окремих демографічних груп, особистості).

1.2. Термінологічний словник

Дати визначення термінів і понять:

Народонаселення (населення) — ...

Загальна теорія народонаселення — ...

Рух населення — ...

Природний рух населення — ...

Просторовий (механічний) міграційний рух населення — ...

Соціальний рух населення — ...

Якість населення — ...

Розвиток населення — ...

Відтворення населення — ...

1.3. Семінарське заняття

План

1. Сутність, зміст загальної теорії народонаселення та передумови її формування.
2. Завдання окремих наук у вивченні населення.
3. Місце демографії в системі знань про народонаселення.
4. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.

У результаті опрацювання теми студент повинен *знати*:

- сутність основних категорій та понять;
- структуру системи знань про народонаселення;
- особливості населення як об'єкта наукових досліджень;
- відмінність демографії від інших наук, що вивчають населення;

уміти:

- пояснити передумови формування системи знань про народонаселення;
- визначити завдання окремих наук у вивченні населення;
- обґрунтувати необхідність поглиблення знань про населення в сучасних умовах.

1.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність і зміст загальної теорії народонаселення.
2. Передумови формування системи знань про народонаселення.
3. Завдання окремих наук у вивченні народонаселення.
4. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.

1.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Структура системи знань про народонаселення.
2. Сутність основних категорій загальної теорії народонаселення.

Б. Теми рефератів:

1. Народонаселення — центральна категорія системи знань про народонаселення.
2. Загальнометодологічні науки в системі знань про народонаселення — філософія та політична економія.
3. Економіка народонаселення — складова системи знань про народонаселення.

Література [2, с. 5–12; 4; 5, с. 9–18; 6; 12]

Тема 2. Система демографічних наук

2.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Під час вивчення цієї теми, як і попередньої, необхідно виходити з розуміння процесу становлення й розвитку наукових знань взагалі, та демографії як науки зокрема. Слід усвідомити, що збільшення обсягів знань про населення, ускладнення проблем, які мала досліджувати наука демографія, та значне зростання їх кількості, з одного боку, вимагали інтеграції знань різних наук про населення, а з іншого — виокремлення різних аспектів дослідження населення в межах власне демографії, а отже, спеціалізації демографів на поглибленому вивченні цих аспектів.

Отже, при вивченні передумов перетворення демографії з єдиної науки в систему демографічних наук, необхідно усвідомити нерозривність інтеграції та спеціалізації в дослідженні демографічних процесів.

Розглядаючи окремі складові системи демографічних наук, студентам необхідно звернути увагу на відмінності предметів дослідження та завдань кожної з них. При цьому слід пам'ятати, що всі складові системи демографічних наук досліджують різні аспекти відтворення населення.

У результаті вивчення даної теми у студентів повинне сформува- тись певне уявлення про характер становлення та розвитку демографії як окремої галузі знань, а також про міждисциплінарні зв'язки окремих наук.

2.2. Термінологічний словник

Дати визначення термінів і понять:

Предмет дослідження науки демографія — ...

Демографічна подія — ...

Демографічний процес — ...

Демографічні знання — ...

Демографічна ситуація — ...

Демографічна поведінка — ...

Демографічна установка — ...

Демографічний оптимум — ...

Демографічна когорта — ...

Демографічне старіння населення — ...

Демографічна структура — ...

2.3. Семінарське заняття

План

1. Предмет та об'єкт демографії.
2. Основні категорії та поняття демографії.
3. Передумови перетворення демографії на систему демографічних наук.
4. Структура системи демографічних наук.

У результаті опрацювання теми студент повинен *знати*:

- основні категорії та поняття;
- предмет демографії як науки;
- предмети і завдання окремих складових системи демографічних наук;

уміти:

- пояснити відмінності у предметах вивчення окремих складових системи демографічних наук;
- охарактеризувати передумови перетворення демографії на систему демографічних наук;
- розкрити сутність процесу трансформації демографії в систему демографічних наук.

2.4. Основні питання для самоконтролю

1. Предмет демографії.
2. Еволюція розвитку демографії як науки.
3. Передумови перетворення демографії у систему демографічних наук.
4. Структура системи демографічних наук.
5. Спеціалізація та інтеграція в дослідженні демографічних процесів.

2.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Демографія — центральна частина системи знань про народонаселення.
2. Прикладні демографічні дослідження, їх зміст і практичне значення.

Б. Теми рефератів:

1. Джон Граунт — засновник демографії.
2. Видатні вітчизняні вчені-демографи.
3. Основні етапи розвитку демографічних досліджень.
4. Зарубіжні центри демографічних досліджень.
5. Роль Організації Об'єднаних Націй у вирішенні демографічних проблем світу.

Література [2, с. 13–22; 4; 5, с. 19–32; 7]

Тема 3. Демографічний аналіз

3.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Вивчаючи тему, передусім необхідно звернути увагу на те, що саме демографічний аналіз покликаний розкрити процеси зміни генерацій людей та чинники, що зумовлюють ці зміни.

Важливо також врахувати історичний аспект демографічного аналізу. В науковій літературі зазначається, що становлення та розвиток методологічних підходів і методів демографічного аналізу почалось понад 300 років тому. З того часу методи аналізу оновлювались, розширювались у міру ускладнення аналітичних завдань, зростання вимог до точності та глибини аналізу тощо. Незважаючи на це, чимало методологічних проблем демографічного аналізу й досі не отримали остаточного розв'язання.

Отже, студент повинен усвідомити об'єктивну складність здійснення демографічного аналізу, детерміновану неоднозначними взаємозв'язками демографічних процесів і чинників, що на них впливають з точністю відображення системною демографічних показників реальних демографічних процесів.

Треба зосередити увагу на об'єкті, меті та завданнях аналізу. Саме завдяки цьому можна визначити зміст, обсяг і характер необхідної для аналізу інформації.

Зважаючи на різноманітність внутрішніх і зовнішніх зв'язків демографічних і соціально-економічних подій і процесів студенти повинні засвоїти різноманітні методичні підходи, здатні забезпечити комплексне вивчення їх сутності, вичерпне описання та виявлення закономірностей.

Щоб краще розібратись у всій сукупності методів, що використовуються в демографічному аналізі, студентам необхідно уявити сутність кожного методу, його переваги порівняно з іншими та най-

доцільніші сфери їх застосування. Слід звернути увагу на те, що в демографічному аналізі використовуються методи загального характеру (статистичні методи, математичні моделі та ін.) та методи, специфічні для даної науки (демографічні таблиці, віково-статеві піраміди, демографічна сітка).

Завершити вивчення теми необхідно з'ясуванням умов, що сприяють якісному аналізу, а також визначенням сфер практичного використання результатів демографічного аналізу.

3.2. Термінологічний словник

Дати визначення термінів і понять:

Демографічний аналіз — ...

Статистичний метод — ...

Метод математичного моделювання — ...

Графоаналітичний метод — ...

Картографічний метод — ...

Стативно-вікова піраміда — ...

Демографічна сітка — ...

Поздовжній аналіз — ...

Поперечний аналіз — ...

3.3. Семінарське заняття

План

1. Сутність, мета і завдання демографічного аналізу.
2. Основні методичні підходи та етапи демографічного аналізу.
3. Методи демографічного аналізу.
4. Поперечний та поздовжній аналіз.
5. Практичне значення демографічного аналізу.

У результаті вивчення теми студент повинен *знати:*

- сутність, мету і завдання демографічного аналізу;
- сутність і сфери застосування основних методів аналізу;
- етапи проведення демографічного аналізу;

уміти:

- практично використати окремі методи демографічного аналізу, а саме — розраховувати статистичні показники (абсолютні прирости, темпи росту, коефіцієнти), побудувати стативно-вікову піраміду тощо;

- підібрати вихідну інформацію, необхідну для аналізу конкретного об'єкта та оцінити її на предмет відповідності основним вимогам до інформації;
- пояснити напрями практичного використання результатів демографічного аналізу.

3.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність, мета і завдання демографічного аналізу.
2. Об'єкти демографічного аналізу.
3. Етапи демографічного аналізу.
4. Вимоги до вихідної інформації.
5. Методи демографічного аналізу.
6. Поперечний та поздовжній аналіз.
7. Потенційна демографія — новий напрям демографічного аналізу.
8. Практичне використання результатів демографічного аналізу.

3.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Поперечний та поздовжній аналіз — традиційні методи дослідження демографічних процесів.
2. Роль потенційної демографії у вивченні демографічного потенціалу.
3. Соціологічні методи в демографії.

Б. Теми рефератів:

1. Розвиток ідей потенційної демографії у працях українського демографа С. І. Пирожкова.
2. Особливості застосування соціологічних методів у дослідженні демографічних процесів.
3. Структура життєвого потенціалу населення.

Література [2, с. 23–35; 4; 5, с. 77–120; 15; 17; 25; 26]

Тема 4. Джерела інформації щодо населення

4.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Вивчення теми слід починати з усвідомлення виключно важливого значення емпіричних даних для наукових досліджень, прогно-

зування населення, розробки конкретних планів й програм, а також вирішення різних практичних питань.

Передусім, студентам необхідно отримати уявлення про джерела та характер демографічної інформації, способи її отримання, реєстрацію та первинну обробку даних щодо населення. Слід також засвоїти переваги та недоліки кожного із джерел демографічної інформації і зрозуміти, що всі вони взаємодоповнюють один одного і лише сумісне їх використання дає можливість отримати достовірну та вичерпну характеристику процесів, що відбуваються серед населення.

Зважаючи на виключну роль переписів населення як джерела інформації, доцільно приділити увагу еволюції становлення та розвитку переписів населення на різних історичних етапах. Важливо запам'ятати, що перепис населення це не просто збирання певної інформації про населення, а є періодичним, суцільним, державним статистичним спостереженням, що включає в себе збирання демографічних і соціально-економічних даних, які на встановлену дату характеризують кількість населення країни, а також оброблення, узагальнення, поширення та використання його результатів. Необхідно з'ясувати принципи, яких дотримуються під час проведення переписів.

Окремої уваги заслуговує Всеукраїнський перепис населення на 5 грудня 2001 р. Необхідно ознайомитися із Законом України “Про Всеукраїнський перепис населення” від 19 жовтня 2000 р., а також з матеріалами за результатами цього перепису.

Серед інших джерел інформації студенти мають розглянути списки та реєстри населення, спеціальні вибіркові обстеження, поточний облік демографічних подій тощо.

На завершення вивчення теми слід звернути увагу на форми подання інформації про населення, до яких належать статистичні довідники, робочі таблиці, наукові публікації, аналітичні WEB-сторінки тощо.

4.2. Термінологічний словник

Дати визначення термінів і понять:

Первинна інформація — ...

Вторинна інформація — ...

Перепис населення — ...

Постійне населення — ...

Наявне населення — ...

Критичний момент перепису — ...
Поточний облік демографічних подій — ...
Списки населення — ...
Реєстри населення — ...
Спеціальні вибіркові обстеження — ...

4.3. Семінарське заняття

План

1. Класифікація демографічної інформації.
  2. Джерела інформації про населення.
  3. Переписи населення, етапи їх розвитку.
  4. Принципи та організаційно-методичні засади проведення переписів населення.
  5. Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: організація та основні результати.
  6. Поточний облік демографічних подій.
  7. Соціальні вибіркові обстеження населення.
  8. Списки та реєстри населення.
- У результаті вивчення теми студент повинен

знати:

- ознаки класифікації демографічної інформації;
- основні джерела інформації про населення та особливості даних, які вони містять;
- основні форми подання демографічної інформації;

уміти:

- знаходити необхідну інформацію для вирішення конкретного завдання;
- зіставляти інформацію, що міститься в різних джерелах.

4.4. Основні питання для самоконтролю

1. Роль інформації про населення.
2. Класифікації демографічної інформації.
3. Переписи населення як джерело інформації про населення.
4. Етапи становлення та розвитку переписів населення.
5. Принципи проведення переписів населення.
6. Всеукраїнський перепис населення.
7. Списки, реєстри та вибіркові обстеження населення.

4.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Категорії населення та врахування їх під час проведення переписів.
2. Короткий історичний огляд переписів населення України.

Б. Теми рефератів:

1. Статеві-віковий склад населення за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.
2. Облік населення у країнах Стародавнього світу.
3. Методологія та організація переписів населення.
4. Поточний облік демографічних подій як джерело інформації про населення.

Література [2, с. 36–47; 3, с. 27–53; 4; 5, с. 60–75; 11; 14]

Тема 5. Демографічне прогнозування

5.1. Методичні вказівки до вивчення теми

При вивченні теми необхідно акцентувати увагу на тому, що демографічний прогноз розглядається як одне з найважливіших завдань демографії та одна з кінцевих цілей демографічного аналізу. Слід також зрозуміти важливість демографічного прогнозування з позицій загальнонаукового положення про те, що здатність будь-якої теорії — саме передбачити нові раніше не відомі властивості та явища свідчить про її цінність, плідність і довершеність.

Для усвідомлення методологічної і практичної складності демографічного прогнозування слід пригадати відповідні матеріали першої та третьої тем щодо багатоаспектності населення як об'єкта дослідження та різноманітності й залежності демографічних процесів та явищ від багатьох чинників.

Дуже корисним є відстеження етапів розвитку наукової думки щодо визначення чисельності населення на майбутній період у різних країнах. Адже перші спроби оцінити перспективне зростання населення мали місце в Стародавньому світі, а початок обґрунтування прогнозів населення датується кінцем XVII — початком XVIII ст.

На окрему увагу заслуговує вивчення перших прогнозних розрахунків кількості населення України, які були здійснені в 20-х — на

початку 30-х років, а також запровадження систематичної розробки прогнозів, яка почалася у 1963 р.

До важливих методологічних аспектів належать класифікації прогнозів і методи, що використовуються у прогнозуванні. Тут необхідно звернути увагу на призначення різних видів прогнозів, їх конкретні завдання. Слід також детально з'ясувати сутність окремих методів прогнозування та доцільність їх використання в конкретних ситуаціях.

Проблемним питанням цієї теми є прогнозування чисельності населення світу в цілому. В зв'язку з цим, студентам варто ознайомитися із сучасними концепціями зростання населення Земної кулі та конкретними прогнозними розрахунками, здійсненими спеціалістами ООН.

Завершити розгляд теми необхідно з'ясуванням передумов, що забезпечують надійність демографічних прогнозів, а також напрямів практичного використання їх результатів.

5.2. Термінологічний словник

Дати визначення понять:

Демографічний прогноз — ...

Аналітичний прогноз — ...

Прогноз-попередження — ...

Нормативний прогноз — ...

Функціональний прогноз — ...

Регіональний прогноз — ...

Метод екстраполяції — ...

Метод пересування віків (метод компонент) — ...

5.3. Семінарське заняття

План

1. Сутність демографічного прогнозування та його завдання.
2. Класифікація демографічних прогнозів.
3. Оцінка чисельності населення на перспективу на різних історичних етапах.
4. Перші прогнозні розрахунки населення України.
5. Сучасні прогнози населення України.
6. Прогнози населення ООН.

7. Методи демографічного прогнозування.
8. Практичне використання результатів демографічних прогнозів.

У результаті вивчення теми студент повинен *знати*:

- сутність демографічного прогнозування, його види та методи;
- основні етапи розвитку перспективних оцінок чисельності населення;
- сучасні прогнозні оцінки чисельності населення України, інших країн і світу в цілому;

уміти:

- пояснити наукове значення прогнозування;
- розкрити сутність окремих методів демографічного прогнозування та обґрунтувати доцільність їх використання в конкретних випадках;
- на конкретних прикладах показати практичне використання результатів демографічних прогнозів.

5.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність демографічного прогнозування та його завдання.
2. Класифікації демографічних прогнозів.
3. Перші прогнозні розрахунки населення України.
4. Методи демографічного прогнозування.
5. Сутність методу “пересування віків”.
6. Прогнози населення ООН.
7. Практичне використання результатів демографічних прогнозів.
8. Сучасні прогнозні оцінки населення країн і світу в цілому.

5.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Прогнозний сценарій: його зміст і призначення.
2. Установи та організації, що займаються розробкою прогнозів населення в Україні.

Б. Теми рефератів:

1. Роль функціональних демографічних прогнозів у плануванні соціально-економічного розвитку.

2. Прогнози чисельності населення України та світу на період до 2050 р.
3. Основні методи демографічного прогнозування та особливості їх застосування.

Література [2, с. 48–58;
3, с. 226–254; 4; 10; 20]

Тема 6. Сім'я як об'єкт демографії

6.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Вивчення цієї теми слід почати чітким з'ясуванням сутності соціального інституту, яким є сім'я. Інший ключовий момент полягає у виокремленні із загальної сукупності функцій сім'ї тих, які належать до предмета демографії, тобто до відтворення населення.

Дуже важливо в цьому контексті зрозуміти нерозривний зв'язок вивчення відтворення населення, передусім народжуваності, з дослідженням розвитку сім'ї, умов її життя та процесів шлюбності й розлучуваності.

Окремої уваги заслуговує вивчення категорій шлюбу, шлюбності та шлюбний стан. Адже саме шлюбність як процес утворення шлюбних (подружніх) пар у населенні є найважливішим демографічним чинником, що визначає рівень народжуваності, формування сімей та зміни сімейної структури населення.

При вивченні теми треба зосередити увагу на окремих етапах, що переживає сім'я в своєму розвитку, а також класифікації сімей за різними ознаками.

Проблемним питанням теми є взаємозв'язок процесів відтворення населення та відтворення сімей. Методологічна складність дослідження цих зв'язків зумовлена, зокрема, тим, що сімейний склад населення, з одного боку, розглядають як передумову певних демографічних подій, а з іншого — він є їх наслідком.

До важливих аспектів теми є дослідження чинників, що впливають на формування та розвиток сім'ї, а також характеру цього впливу.

Завершити вивчення теми необхідно визначенням основних сучасних тенденцій в розвитку сім'ї та їх наслідків щодо змін демографічної ситуації.

6.2. Термінологічний словник

Дати визначення термінів і понять:

Сім'я — ...

Шлюб — ...

Шлюбний вік — ...

Шлюбність — ...

Шлюбна поведінка — ...

Шлюбний стан — ...

Життєвий цикл сім'ї — ...

Розлучуваність — ...

Сімейний склад (сімейна структура) населення — ...

Склад сім'ї — ...

Припинення шлюбу — ...

Домогосподарство — ...

6.3. Семінарське заняття

План

1. Сутність сім'ї та її життєвий цикл.
2. Типи сімей.
3. Шлюб, шлюбність, шлюбна поведінка, шлюбний стан.
4. Склад сім'ї та сімейний склад (сімейна структура) населення.
5. Процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.
6. Сучасні тенденції демографічного розвитку сімей.
7. Демографічний аналіз шлюбності та розлучуваності.

У результаті вивчення теми студент повинен

знати:

- сутність категорії “сім'я”;
- основні етапи демографічного розвитку сім'ї;
- типи сімей;
- сучасні тенденції демографічного розвитку сімей;

уміти:

- розкрити вплив різних соціально-економічних процесів на демографічний розвиток сімей;
- пояснити демографічні та соціально-економічні наслідки сучасних тенденцій демографічного розвитку сімей;
- дати характеристику динаміки шлюбності в Україні.

6.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сім'я та її життєвий цикл.
2. Поняття шлюб, шлюбність, шлюбна поведінка, шлюбний стан.
3. Функції сім'ї.
4. Типи сімей.
5. Сімейний склад населення.
6. Склад сім'ї.
7. Тенденції демографічного розвитку сім'ї та їх наслідки.
8. Процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.

6.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Сім'я і домашнє господарство.
2. Припинення шлюбу — овдовіння та розлучення.
3. Сучасне шлюбно-сімейне законодавство.

Б. Теми рефератів:

1. Динаміка шлюбності в Україні.
2. Зміни в шлюбності та їх вплив на народжуваність.
3. Чинники та мотиви демографічної поведінки.

Література [2, с. 59–67; 3, с. 226–254;
4; 5, с. 189–230; 8; 14; 21]

Тема 7. Взаємозв'язок демографічного та соціально-економічного розвитку

7.1. Методичні вказівки до вивчення теми

При вивченні проблематики цієї теми необхідно використати історичний підхід, оскільки дослідження проблем взаємозв'язку демографічних і соціально-економічних процесів має давню історію.

Доцільно окремо розглянути погляди античних філософів та мислителів феодальної епохи на проблему співвідношення масштабів зростання населення та забезпечення ресурсами, сутність концепції географічного детермінізму.

Студенти повинні також з'ясувати сутність політико-економічного підходу щодо оцінки співвідношення збільшення населення та розвитку суспільства, представниками якого були А. Сміт і Д. Рікардо. Певної уваги заслуговує також теорія Т. Р. Мальтуса, основні положення якої полягали в обґрунтуванні закону зниження продуктив-

ності в сільському господарстві та зростання демографічного тиску на засоби існування.

Особливої уваги заслуговує концепція демографічного переходу. Тут важливо з'ясувати передумови становлення цієї концепції (промислова революція, перехід від доіндустріальної економіки до індустріальної, а потім — до постіндустріальної системи, пов'язані з цим суттєві зміни в демографічних процесах і, як наслідок, нагальна необхідність поглибленого їх вивчення). Необхідно зробити акцент на таких положеннях концепції, як:

- кожному етапу розвитку суспільства притаманний певний тип відтворення населення;
- демографічний перехід полягає у зміні одного типу відтворення населення іншим;
- пріоритетними чинниками, що визначають темпи зростання населення, є різного роду соціальні цінності.

Складність, мінливість та неоднозначність взаємозв'язків демографічних і соціально-економічних процесів вимагає зосередження уваги на вивченні цих зв'язків окремо на мікро- і макрорівнях.

Для засвоєння логічної послідовності впливу демографічних процесів на соціальні та економічні і навпаки необхідно враховувати методологічні положення аналізу взаємозв'язків цих процесів. До таких положень, зокрема, належать:

- кореляційний (а не функціональний) характер зв'язків між демографічними та соціально-економічними процесами;
- наявність часового лага, який відділяє певний процес від його наслідків;
- безпосередній та опосередкований характер взаємозв'язків досліджуваних процесів.

Завершити розгляд питань теми необхідно аналізом взаємозв'язків конкретних демографічних і соціально-економічних процесів.

7.2. Термінологічний словник

Дати визначення понять:

Географічний детермінізм — ...

Демографічний перехід — ...

Традиційний тип відтворення населення — ...

Сучасний (раціональний) тип відтворення населення — ...

Економіко-демографічна модель — ...
Демографічні інвестиції — ...

7.3. Семінарське заняття

План

1. Погляди античних філософів на проблему перенаселення.
2. Сутність концепції “географічного детермінізму”.
3. Політико-економічний підхід щодо оцінки співвідношення збільшення населення та розвитку суспільства.
4. Сутність теорії Мальтуса.
5. Концепція “демографічного переходу”.
6. Методологічні положення вивчення взаємозв’язків демографічних та соціально-економічних процесів.

У результаті вивчення цієї теми студент повинен *знати*:

- сутність основних поглядів вчених різних епох на взаємозв’язок демографічних і соціально-економічних процесів;
- відмінності дослідження взаємозв’язків демографічних і соціально-економічних процесів на макро- і мікрорівнях;
- характеристики різних типів відтворення населення;
- методичні положення, які необхідно враховувати при вивченні взаємозв’язків демографічних і соціально-економічних процесів;

уміти:

- навести конкретні приклади впливу демографічних процесів на соціально-економічні та навпаки;
- пояснити практичну необхідність і значимість виявлення взаємозв’язків демографічних і соціально-економічних процесів.

7.4. Основні питання для самоконтролю

1. Основні концепції взаємозв’язку демографічного та соціально-економічного розвитку.
2. Механізм взаємовпливу демографічних і соціально-економічних процесів.
3. Сутність економіко-демографічного моделювання.
4. Необхідність урахування демографічних чинників у соціально-економічному розвитку на сучасному етапі.
5. Сімейний склад населення.

6. Склад сім'ї.
7. Тенденції демографічного розвитку сім'ї та їх наслідки.
8. Процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.

7.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Демографічний чинник формування маркетингового середовища.
2. Особливості економіко-демографічного моделювання.

Б. Теми рефератів:

1. Демографічні передумови розвитку трудового потенціалу.
2. Демографічні аспекти зайнятості.
3. Основні положення концепції демографічного переходу.
4. Практичне значення дослідження взаємозв'язків демографічних та соціально-економічних процесів.

Література [1, с. 116–132; 2, с. 68–76; 7; 13; 16]

Тема 8. Сучасні тенденції демографічного розвитку

8.1. Методичні вказівки до вивчення теми

При вивченні сучасних тенденцій демографічного розвитку доцільно дотримуватись історичного підходу. Характерні особливості перебігу тих чи інших демографічних процесів краще сприйматимуться порівняно з відповідними даними в різні періоди розвитку людського суспільства. Окремо слід звернути увагу на суттєве прискорення темпів зростання чисельності населення світу за останні 150–200 років.

Важливим аспектом вивчення особливостей зміни чисельності населення є їх регіональні відмінності, які досягають досить значних розмірів, що, як випливає з попереднього матеріалу, обумовлює суттєві наслідки економічного, соціального, етнічного характеру.

Вивчаючи тенденції демографічного розвитку як населення світу в цілому, так і окремих країн, студентам необхідно приділити увагу питанням якості населення. Це найважливіше в сучасних умовах, коли пріоритетного значення набувають саме якісні параметри. Тут доцільно, поряд із з'ясуванням сутності та структури якості населення, чинників, що визначають її рівень, ознайомитися з показниками кількісної оцінки рівня людського розвитку — індексами розвитку людського потенціалу.

Завершити вивчення теми необхідно з'ясуванням сучасних ознак перебігу демографічних процесів в Україні (народжуваності, смертності, шлюбності, розлучуваності тощо). При цьому доцільно провести порівняння даних України та інших країн.

8.2. Термінологічний словник

Дати визначення понять:

“Демографічний вибух” — ...

“Демографічна криза” — ...

Основні якісні характеристики населення — ...

Людський розвиток — ...

Індекс людського розвитку, індекс розвитку людського потенціалу — ...

Демографічні інвестиції — ...

8.3. Семінарське заняття

План

1. Загальна тенденція зміни кількості населення світу.
2. Особливості зміни кількості населення світу в різні історичні періоди.
3. Регіональні відмінності у змінах кількості населення.
4. Еволюція наукових поглядів на якість населення.
5. Сутність та призначення показника “індекс розвитку людського потенціалу”.
6. Характеристика динаміки народжуваності, смертності, шлюбності та розлучуваності в Україні.
7. Регіональні відмінності в динаміці демографічних процесів в Україні.

У результаті вивчення теми студент повинен *знати:*

- основні тенденції зміни кількості населення світу на різних етапах розвитку людського суспільства;
- особливості змін у світовій демографічній ситуації в останньому сторіччі другого тисячоліття;
- важливіші тенденції у змінах структури населення, тривалості життя, розселенні населення;

- сутність і значення якості населення, еволюція поглядів вчених на цю проблему;
- індекс розвитку людського потенціалу як показник для кількісної оцінки рівня людського розвитку;

уміти:

- давати характеристику регіональних відмінностей в динаміці демографічної ситуації як по окремих країнах, так і по регіонах України;
- розкрити сутність і значення якості населення;
- пояснити зміст показника “індекс розвитку людського потенціалу”;
- зробити порівняльний аналіз індекса розвитку людського потенціалу за окремими країнами та групами країн.

8.4. Основні питання для самоконтролю

1. Особливості динаміки чисельності населення світу та окремих регіонів.
2. Сутність явища “демографічний вибух”.
3. Зміни у світовій демографічній ситуації в останньому сторіччі другого тисячоліття.
4. Відмінності тенденцій демографічних змін у різних типах країн.
5. Поняття “демографічна криза”.
6. Якість населення та її оцінка різними вченими.
7. Оцінка рівня людського розвитку експертами ООН.

8.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Проблеми якості населення у працях членів Римського клубу.
2. Порівняльний аналіз розвитку людського потенціалу в окремих країнах.

Б. Теми рефератів:

1. Сучасна демографічна ситуація в розвинених країнах.
2. Регіональні особливості демографічного розвитку в Україні.
3. Проблема якості населення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених.

Література [2, с. 77–87; 4; 7; 22–24]

Тема 9. Регулювання демографічних процесів

9.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Починаючи вивчення цієї теми, необхідно пригадати положення теми 7 про тісний взаємозв'язок і взаємообумовленість демографічних і соціально-економічних процесів. Слід також звернути увагу на зростаючу роль демографічного чинника в суспільному прогресі.

Виходячи з цього студент повинен зробити висновок про об'єктивну необхідність регулювання перебігу демографічних процесів разом з регулюванням соціально-економічного розвитку. При цьому слід звернути увагу на те, що регулювання демографічних процесів може здійснюватись переважно опосередковано, тобто шляхом впливу на ті чинники, від яких залежить демографічна поведінка людей.

Важливим моментом для адекватного розуміння процесів регулювання демографічних процесів є також усвідомлення неоднозначності, змінюваності в часі та одночасного впливу багатьох соціально-економічних та інших чинників на характер демографічного розвитку.

При вивченні теми необхідно зазначити, що регулювання демографічних процесів є однією з функцій державного управління. Зміст і напрями цієї функції відображає демографічна політика.

Студенту слід звернути увагу на певні відмінності в тлумаченні сутності поняття “демографічна політика”, що наводяться в наукових виданнях.

Окремої уваги заслуговують чинники, які фактично визначають конкретний зміст і напрями демографічної політики в певній державі. До таких чинників належать демографічна ситуація, тобто стан демографічних процесів у будь-який певний час, та рівень соціально-економічного розвитку конкретної країни.

Важливими питаннями теми є також засоби демографічної політики та інструменти їх реалізації.

Доцільно завершити вивчення теми ознайомленням та узагальненням зарубіжного досвіду щодо регулювання демографічного розвитку, а також висловити свої думки стосовно адаптації цього досвіду до вітчизняних умов.

9.2. Термінологічний словник

Дати визначення понять:

Регулювання демографічних процесів — ...

Демографічна політика — ...

Напрями демографічної політики — ...

Засоби демографічної політики — ...

Демографічна ситуація — ...

Сімейна політика — ...

Інструменти демографічної політики — ...

9.3. Семінарське заняття

План

1. Причини необхідності регулювання демографічних процесів.
2. Сутність демографічної політики, її цілі та засоби.
3. Поняття “демографічна ситуація”. Показники, що характеризують демографічну ситуацію.
4. Економічні, адміністративно-правові та виховні засоби демографічної політики.
5. Основні напрями демографічної політики в Україні.
6. Основні інструменти реалізації демографічної політики.
7. Особливості демографічної політики в окремих країнах.

У результаті вивчення теми студент повинен

знати:

- сутність демографічної політики, її цілі, засоби та інструменти реалізації;
- зміст основних засобів демографічної політики;
- особливості демографічної політики в окремих країнах;

уміти:

- обґрунтувати необхідність регулювання демографічних процесів;
- дати характеристику і навести приклади економічних, адміністративно-правових та виховних засобів демографічної політики;
- схарактеризувати демографічну ситуацію.

9.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність процесу регулювання демографічних процесів та його об'єктивна необхідність.

2. Демографічна політика: сутність, цілі, засоби та інструменти реалізації.
3. Демографічна ситуація та показники, що її характеризують.
4. Ознаки кризової демографічної ситуації.
5. Характеристика демографічної ситуації в Україні.
6. Основні напрями демографічної політики в Україні.
7. Сімейна політика в розвинених країнах.

9.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Концепція демографічного розвитку України на період до 2015 р.
2. Демографічна політика в сучасному світі.

Б. Темі рефератів:

1. Демографічна політика у країнах, що розвиваються (на прикладі окремої країни чи регіону).
2. Демографічна політика в розвинених країнах.
3. Демографічна політика в Китаї.

Література [1; 2, с. 88–98; 4; 9; 11, с. 368–418; 14, с. 361–416; 18]

Тема 10. Міграція населення

10.1. Методичні вказівки до вивчення теми

На початку вивчення теми, необхідно звернути увагу на історичний аспект. Такий підхід допоможе зрозуміти одну з важливих особливостей міграційних переміщень, яка полягає в тому, що вони існують з давніх-давен, відіграють дуже важливу роль у розвитку окремих країн і територій. Інтенсивність і масштаби міграцій в різні періоди суттєво відрізняються.

Важливо детально розглянути різні характеристики міграційних рухів населення з погляду просторово-часових і соціально-демографічних ознак, а також причин, що їх обумовлюють.

У методологічному плані студенту слід ознайомитись з науковими підходами до вивчення міграцій населення, передусім це стадії процесу міграції та етапи розвитку міграції населення.

Зважаючи на те, що міграція населення завжди зумовлена певними причинами, призводить до досить суттєвих наслідків, які мають

враховуватись у практичній діяльності, на окрему увагу заслугоує вплив міграції на демографічну ситуацію та ринок праці. Аналізувати цей вплив необхідно окремо для країни в'їзду та країни виїзду, а також з урахуванням кількісних і якісних характеристик мігрантів.

Завершити вивчення теми доцільно аналізом динаміки міграційного руху населення України як в межах, так і поза межі держави.

10.2. Термінологічний словник

Дати визначення термінів і понять:

Міграція — ...
Імміграція — ...
Еміграція — ...
Внутрішня (міжрегіональна) міграція — ...
Зовнішня (міждержавна) міграція — ...
Незворотна міграція — ...
Сезонна міграція — ...
Маятникова міграція — ...
Епізодична міграція — ...
Суспільно організована міграція — ...
Неорганізована міграція — ...
Сальдо міграції — ...
Міграційний потік — ...
Міграційна когорта — ...
Міграційна поведінка — ...
Міграційна установка — ...
Міграційна мотивація — ...

10.3. Семінарське заняття

План

1. Поняття міграцій та їх класифікація.
2. Міграційні потоки та міграційні когорти.
3. Етапи розвитку міграцій.
4. Вплив міграцій на демографічну ситуацію.
5. Вплив міграцій на ринок праці.
6. Вимірювання міграцій населення.

У результаті вивчення теми студент повинен *знати:*

- сутність міграційних рухів населення та їх класифікації;

- основні методичні положення, яких слід дотримуватись при вивченні міграцій населення та їх соціально-демографічних, економічних та інших наслідків;
- основні показники, що використовуються для вимірювання міграцій;
- сучасні тенденції міграційних рухів населення України та інших держав;

уміти:

- дати характеристику міграцій населення України в окремі історичні періоди;
- розкрити вплив міграцій населення на демографічну ситуацію та ринок праці;
- обчислити основні показники, що характеризують міграцію.

10.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність міграцій. Підходи до їх класифікації.
2. Стадії процесу міграції.
3. Етапи розвитку міграцій населення.
4. Вплив міграцій на демографічну ситуацію.
5. Вплив міграцій на ринок праці.

10.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Міграції як просторова самоорганізація населення.

Б. Темі рефератів:

1. Особливості внутрішньої міграції в Україні.
2. Міграції та відтворення населення.

Література [2, с. 99–105; 3, с. 201–226; 5, с. 231–248; 7; 11, с. 176–237]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Демографія*. Современное состояние и перспективы развития / Под ред. Д. И. Валентея. — М., 1997.
2. *Дорошенко Л. С.* Демографія. — К.: МАУП, 2005.
3. *Муromoцeвa Ю. I.* Демографія. — К., 2006.

4. *Народонаселение: Энцикл. словарь* / Ред. кол. А. Я. Кваша, Г. Г. Меликьян, А. А. Ткаченко и др. — М., 1994.
5. *Прибиткова И. М.* Основы демографии. — К., 1995.
6. *Система знаний о народонаселении* / Под ред. Д. И. Валентея. — М., 1991.
7. *Современная демография: Учеб. пособие* / Под ред. А. Я. Кваши, В. А. Ионцева. — М., 1995.

Додаткова

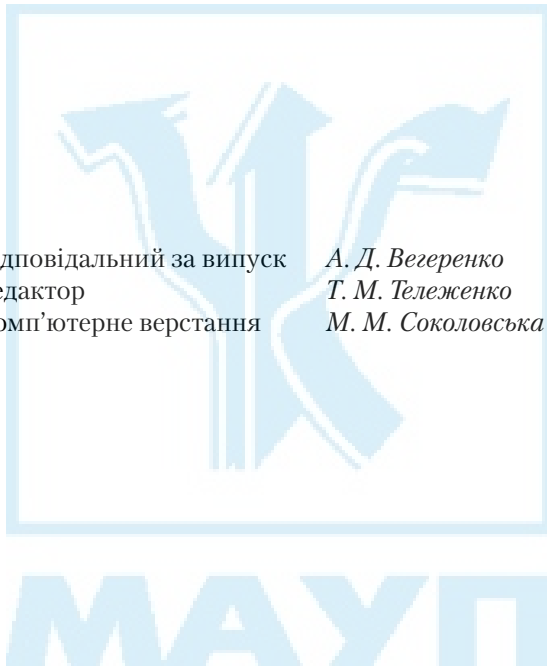
8. *Антонов А. И., Борисов В. А.* Кризис семьи и пути его преодоления. — М., 1990.
9. *Архангельский В. Н.* Демографическая политика: цели, принципы, приоритеты. — Саранск, 2000.
10. *Бахметова И. М.* Методы демографического прогнозирования. — М., 1982.
11. *Бутов В. И.* Демография. — М; Ростов н/Д, 2003.
12. *Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1989.
13. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. — М., 1992.
14. *Медков В. М.* Демография. — Ростов н/Д, 2002.
15. *Микитенко В. В.* Демографический анализ поколений. — М., 1979.
16. *Пирожков С. И.* Демографические перспективы формирования трудового потенциала. — К., 1991.
17. *Пирожков С. И.* Трудовой потенциал в демографическом измерении. — К., 1992.
18. *Привалова Н. Н., Руцкая М. В., Марченко Н. И.* Опыт регулирования демографических процессов в зарубежных странах // Демографическое развитие и становление рынка труда Республики Беларусь: Сб. науч. трудов. — Минск, 1996.
19. *Римашевская И. М.* О методологии определения качественного состояния населения // Демография и социология. — Вып. 6. Качество населения. — 2001. — № 2.
20. *Рыбаковский Л. Л.* Методологические вопросы прогнозирования населения. — М., 1978.
21. *Рябов І.* Сім'я та відтворення населення в Україні // Економіка України. — 1998. — № 4. — С. 86–88.
22. *Самуэльсон П.* Экономика. — М., 2002. — Т. 2.

23. *Сови А.* Общая теория населения. — М.: Прогресс, 1997. — Т. 2.
24. *Сорокин П.* Современное состояние России // Новый мир. — 1992. — № 4.
25. *Стешенко В. С.* Опыт применения метода когорт для изучения рождаемости на Украине в послевоенный период // Проблемы демографической статистики. — М., 1966.
26. *Фильрозе Э.* Очерк потенциальной демографии. — М., 1975.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Зміст самостійної роботи з дисципліни “Демографія”	4
Список літератури.....	29

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *Т. М. Тележенко*
Комп'ютерне верстання *М. М. Соколовська*

Зам. № ВКЦ-3257

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП